

Праграма ўступных іспытаў
па вучэбным прадмеце «Беларуская мова»
для атрымання агульнай вышэйшай
і спецыяльнай вышэйшай адукацыі,
2024 год

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Праграма ўступных іспытаў па вучэбным прадмеце «Беларуская мова» прызначана для асоб, якія паступаюць ва ўстановы вышэйшай адукацыі для атрымання агульнай вышэйшай і спецыяльнай вышэйшай адукацыі.

Праграма структуравана ў адпаведнасці з асноўнымі змястоўнымі лініямі моўнай адукацыі.

Мэта праграмы – дапамагчы выпускнікам устаноў агульнай сярэдняй адукацыі паўтарыць, падагуліць, сістэматызаваць:

веды пра сістэму мовы і маўленне;

правілы функцыянавання моўных сродкаў у маўленні;

нормы беларускай літаратурнай мовы (арфаэпічныя, акцэнталагічныя, арфаграфічныя, лексічныя, фразеалагічныя, словаўтваральныя, марфалагічныя, сінтаксічныя, пунктуацыйныя, стылістычныя).

Змест праграмы дазваляе выпускнікам устаноў агульнай сярэдняй адукацыі не толькі паўтарыць, падагуліць і сістэматызаваць веды па розных раздзелах беларускай мовы, але і ўдасканаліць адпаведныя ўменні і навыкі.

Уступныя іспыты па вучэбным прадмеце «Беларуская мова» праводзяцца ў форме цэнтралізаванага экзамену або цэнтралізаванага тэсціравання. Змест тэставых заданняў вызначаецца дзеючай праграмай уступных іспытаў, зацверджанай Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь.

ПАТРАБАВАННІ ДА ПАДРЫХТОЎКІ АБІТУРЫЕНТАЎ

Пасля заканчэння ўстановы агульнай сярэдняй адукацыі абітурыент павінен ведаць:

прыметы тэксту, спосабы (віды) і сродкі сувязі сказаў і частак тэксту, функцыянальныя стылі маўлення, тыпы маўлення і іх кампазіцыйныя схемы;

нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы (арфаэпічныя, акцэнталагічныя, арфаграфічныя, лексічныя, фразеалагічныя, словаўтваральныя, марфалагічныя, сінтаксічныя, пунктуацыйныя, стылістычныя);

фанетычную сістэму і фанетычныя з’явы беларускай мовы; асаблівасці вымаўлення галосных, зычных гукаў і іх спалучэнняў;

адназначныя і мнагазначныя словы, сінонімы, амонімы, антонімы, паронімы; прыметы фразеалагізмаў, іх значэнне і сінтаксічную ролю;

марфемную будову слова, словаўтваральныя і формаўтваральныя марфемы; віды асноў; асноўныя спосабы ўтварэння слоў;

паняцці марфалогіі, класіфікацыю часцін мовы; марфалагічныя прыметы розных часцін мовы;

сінтаксічныя адзінкі, іх тыпы.

Абітурыент павінен у м е ц ь:

рабіць сэнсавы і кампазіцыйны аналіз тэксту: вызначаць прыметы тэксту, фармуляваць яго тэму і асноўную думку, даваць заглавак; вызначаць спосабы (віды) і сродкі сувязі сказаў і частак у тэксце; вызначаць прыналежнасць тэкстаў да пэўнага тыпу і стылю маўлення;

адрозніваць гукі і літары, устанаўліваць паміж імі адпаведнасць;

вызначаць лексічнае значэнне слоў; размяжоўваць значэнні мнагазначных слоў, размяжоўваць значэнні амонімаў; падбіраць да слоў сінонімы, антонімы; адрозніваць лексічнае значэнне паронімаў; выяўляць фразеалагізмы ў сказах, тэкстах, тлумачыць іх значэнне, вызначаць сінтаксічную ролю, правільна выкарыстоўваць фразеалагізмы ў пэўным кантэксце;

вызначаць марфемную будову і спосаб утварэння слоў; правільна пісаць словы з арфаграмамі, абумоўленымі марфемнай будовай слова;

распазнаваць часціны мовы ў сказах, тэкстах на аснове іх сэнсава-граматычных прымет і сінтаксічнай ролі;

знаходзіць і выпраўляць арфаграфічныя памылкі;

вызначаць віды сінтаксічнай сувязі слоў у словазлучэннях, сінтаксічную функцыю слоў (словазлучэнняў) у сказе;

выяўляць у сказах сінтаксічныя канструкцыі, якія патрабуюць выдзялення знакамі прыпынку; знаходзіць і выпраўляць пунктуацыйныя памылкі;

успрымаць вуснае і пісьмовае маўленне, ствараць тэксты рознай жанрава-стылістычнай прыналежнасці, афармляць у адпаведнасці з нормамі сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА МАТЭРЫЯЛУ

Маўленне. Тэкст. Стылістыка

Паняцці «мова» і «маўленне». Віды маўленчай дзейнасці:

гаварэнне, слуханне, чытанне, пісьмо.

Культура вуснага і пісьмовага маўлення. Нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

Тэкст як адзінка мовы і маўлення. Прыметы тэксту: сэнсавая цэласнасць, тэматычнае адзінства, разгорнутасць, паслядоўнасць, звязнасць, завершанасць. Загалавак. Спосабы (віды) і сродкі сувязі сказаў і частак у тэксце.

Тыпы маўлення (апісанне, апавяданне, разважанне), іх кампазіцыйныя схемы.

Функцыянальныя стылі маўлення (навуковы, афіцыйны, публіцыстычны, мастацкі, гутарковы), стылеўтваральныя моўныя сродкі.

Стылістычныя нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

Фанетыка і арфаэпія. Арфаграфія

Фанетыка і арфаэпія. Гукі беларускай мовы. Арфаэпічныя нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы: нормы беларускага літаратурнага вымаўлення (вымаўленне галосных, зычных і спалучэнняў зычных).

Суадноснасць гукаў і літар. Прызначэнне і гукавое значэнне літар е, ё, ю, я, і.

Склад і націск. Роля націску пры адрозненні слоў і некаторых формаў слоў. Акцэнталагічныя нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

Арфаграфія. Арфаграфічныя нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

Правапіс галосных о, э, а; е, ё, я.

Правапіс спалучэнняў галосных у запазычаных словах.

Прыстаўныя галосныя, іх правапіс.

Зычныя гукі. Зычныя цвёрдыя, мяккія, зацвярдзелыя; глухія, звонкія, санорныя; свісцячыя і шыпячыя. Іх вымаўленне і правапіс.

Вымаўленне і правапіс спалучэнняў зычных.

Зычныя [д]–[дз’], [т]–[ц’], іх вымаўленне і правапіс.

Прыстаўныя і ўстаўныя зычныя, іх правапіс.

Падоўжаныя зычныя, іх вымаўленне і правапіс. Правапіс у і ў. Правапіс мяккага знака і апострафа.

Правапіс вялікай і малой літар.

Правапіс слоў разам, праз злучок і асобна.

Лексіка. Фразеалогія

Слова, яго лексічнае значэнне.

Адназначныя і мнагазначныя словы. Прамое і пераноснае значэнні

слова.

Амонімы, іх адрозненне ад мнагазначных слоў.

Сінонімы, антонімы, іх роля ў маўленні.

Паронімы.

Фразеалагізмы, іх роля ў маўленні.

Лексічныя, фразеалагічныя нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

Марфемная будова слова.

Словаўтварэнне і арфаграфія

Марфемы як структурна значымыя часткі слова.

Аснова слова. Канчатак, нулявы канчатак.

Корань. Аднакаранёвыя словы і формы аднаго і таго слова.

Чаргаванне галосных і зычных у аснове слова.

Праваяпіс прыставак, якія заканчваюцца на зычны.

Праваяпіс і, ы, й пасля прыставак.

Словаўтваральныя і формаўтваральныя марфемы.

Асноўныя спосабы ўтварэння слоў: прыставачны, суфіксальны, прыставачна-суфіксальны, бяссуфіксны (нульсуфіксальны), постфіксальны, асноваскладанне, словаскладанне, абрэвіяцыя.

Складаныя словы, іх утварэнне і праваяпіс.

Складанаскарочаныя словы, іх утварэнне і праваяпіс.

Словаўтваральныя і арфаграфічныя нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

Марфалогія і арфаграфія

Часціны мовы як лексіка-граматычныя разрады слоў.

Самастойныя і службовыя часціны мовы. Пераход слоў адных часцін мовы ў іншыя.

Назоўнік як самастойная часціна мовы: агульнае значэнне, марфалагічныя прыметы, сінтаксічная роля. Пачатковая форма.

Агульныя і ўласныя назоўнікі. Праваяпіс уласных назоўнікаў.

Назоўнікі адушаўленыя і неадушаўленыя.

Назоўнікі канкрэтныя і абстрактныя, зборныя, рэчыўныя, іх лексічныя і граматычныя прыметы.

Род назоўнікаў. Назоўнікі мужчынскага роду, якія ўжываюцца для абазначэння асоб мужчынскага і жаночага полу. Несупадзенне роду некаторых назоўнікаў у беларускай і рускай мовах.

Лік назоўнікаў. Назоўнікі, якія маюць форму толькі адзіночнага ці толькі множнага ліку. Несупадзенне ліку некаторых назоўнікаў у беларускай і рускай мовах.

Склон назоўнікаў. Змяненне назоўнікаў па склонах.

Асновы назоўнікаў. Назоўнікі 1-га скланення, правапіс іх склонавых канчаткаў. Назоўнікі 2-га скланення, правапіс іх склонавых канчаткаў. Назоўнікі 3-га скланення, правапіс іх склонавых канчаткаў.

Правапіс склонавых канчаткаў назоўнікаў у множным ліку. Скланенне ўласных назоўнікаў. Рознаскланяльныя назоўнікі. Нескланяльныя назоўнікі. Спосабы ўтварэння назоўнікаў. Правапіс назоўнікаў з суфіксамі -ак-, -ык-, -ік-, -ачк-, -ечк-; мяккі знак перад суфіксамі -к-, -чык- і ў суфіксах -аньк-, -еньк-. Складаныя назоўнікі, іх утварэнне і правапіс. Правапіс не (ня-), ні з назоўнікамі.

Прыметнік як самастойная часціна мовы: агульнае значэнне, марфалагічныя прыметы, сінтаксічная роля. Пачатковая форма.

Якасныя, адносныя і прыналежныя прыметнікі, іх роля ў маўленні. Ступені параўнання якасных прыметнікаў, іх утварэнне і ўжыванне. Утварэнне, ужыванне і правапіс прыналежных прыметнікаў. Скланенне якасных, адносных і прыналежных прыметнікаў.

Спосабы ўтварэння прыметнікаў. Прыметнікі з суфіксамі ацэнкі, сфера іх ужывання і правапіс.

Правапіс прыметнікаў з суфіксам -ск-. Правапіс -н-, -нн- у прыметніках. Утварэнне і правапіс складаных прыметнікаў. Правапіс не (ня-) з прыметнікамі.

Лічэбнік як самастойная часціна мовы: агульнае значэнне, марфалагічныя прыметы, сінтаксічная роля.

Разрады лічэбнікаў паводле будовы, значэння і граматычных прымет. Род і лік некаторых лічэбнікаў. Скланенне, ужыванне і правапіс колькасных і парадкавых лічэбнікаў.

Спалучальнасць зборных лічэбнікаў у беларускай мове.

Займеннік як самастойная часціна мовы: агульнае значэнне, марфалагічныя прыметы, сінтаксічная роля. Пачатковая форма.

Скланенне і правапіс займеннікаў.

Утварэнне і ўжыванне займеннікаў.

Дзеяслоў як самастойная часціна мовы: агульнае значэнне, марфалагічныя прыметы, сінтаксічная роля. Неазначальная форма дзеяслова (інфінітыў), яе сінтаксічная роля.

Трыванні дзеяслова. Утварэнне і ўжыванне дзеясловаў закончанага і незакончанага трыванняў.

Лады дзеяслова. Дзеясловы абвеснага, умоўнага і загаднага ладу, іх значэнне, утварэнне, ужыванне і правапіс.

Часы дзеяслова, утварэнне і ўжыванне часавых формаў дзеяслова.

Змяненне дзеясловаў I і II спражэнняў. Рознаспрагальныя дзеясловы.

Спосабы ўтварэння дзеясловаў.

Правапіс дзеясловаў з суфіксамі -ава- (-ява-), -ыва- (-іва-), -ва-.

Праваяпіс не (ня-) з дзеясловамі.

Дзеепрыметнік як асобая форма дзеяслова: агульнае значэнне, марфалагічныя прыметы, сінтаксічная роля.

Дзеепрыметнікавы зварот, знакі прыпынку ў сказах з дзеепрыметнікавымі зваротамі.

Скланенне поўных дзеепрыметнікаў, праваяпіс іх склонавых канчаткаў. Поўная і кароткая формы дзеепрыметніка.

Дзеепрыметнікі незалежнага і залежнага стану, іх утварэнне.

Асаблівасці ўжывання дзеепрыметнікаў у беларускай мове.

Праваяпіс суфіксаў дзеепрыметнікаў залежнага стану прошлага часу

-н-, -ен-, -ан-, -т-. Праваяпіс не (ня-) з дзеепрыметнікамі.

Дзеепрыслоўе як асобая форма дзеяслова: агульнае значэнне, марфалагічныя прыметы, сінтаксічная роля.

Дзеепрыслоўны зварот, знакі прыпынку ў сказах з дзеепрыслоўнымі зваротамі.

Дзеепрыслоўі незакончанага і закончанага трывання, іх утварэнне і праваяпіс.

Ужыванне дзеепрыслоўяў.

Праваяпіс не (ня-) з дзеепрыслоўямі.

Прыслоўе як самастойная часціна мовы: агульнае значэнне, марфалагічныя прыметы, сінтаксічная роля.

Ступені параўнання якасных прыслоўяў, іх утварэнне і ўжыванне.

Утварэнне прыслоўяў.

Праваяпіс прыслоўяў і спалучэнняў слоў, блізкіх да прыслоўяў. Праваяпіс не (ня-), ні з прыслоўямі.

Прыназоўнік як службовая часціна мовы.

Невытворныя і вытворныя прыназоўнікі. Прыназоўнікі простыя, складаныя і састаўныя, іх праваяпіс.

Ужыванне прыназоўнікаў у словазлучэннях, якія перадаюць асаблівасці кіравання ў беларускай мове.

Злучнік як службовая часціна мовы.

Простыя і састаўныя злучнікі, іх ужыванне.

Адзіночныя, парныя, паўторныя злучнікі, іх ужыванне і праваяпіс.

Злучальныя і падпарадкавальныя злучнікі, іх ужыванне.

Часціца як службовая часціна мовы.

Праваяпіс часціц. Часціцы не і ні, іх ужыванне і праваяпіс.

Выклічнік як асобая часціна мовы.

Праваяпіс выклічнікаў.

Знакі прыпынку ў сказах з выклічнікамі.

Марфалагічныя і арфаграфічныя нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

Сінтаксіс і пунктуацыя

Словазлучэнне як сінтаксічная адзінка.

Галоўнае і залежнае словы ў словазлучэнні.

Віды падпарадкавальнай сувязі слоў у словазлучэнні. Класіфікацыя словазлучэнняў па галоўным слове. Асаблівасці дапасавання і кіравання ў беларускай мове (у параўнанні з рускай).

Сказ як асноўная сінтаксічная адзінка.

Тыпы сказаў па структуры, месце выказвання і інтанацыі. Знакі прыпынку ў канцы сказаў.

Просты сказ. Парадак слоў у сказе. Развітыя і неразвітыя сказы.

Двухсастаўныя сказы. Дзейнік і выказнік, спосабы іх выражэння. Просты дзеяслоўны выказнік. Састаўны дзеяслоўны і састаўны іменны выказнікі. Сувязь выказніка і дзейніка, выражанага спалучэннем слоў. Працяжнік паміж дзейнікам і выказнікам.

Даданыя члены сказа: азначэнне, дапаўненне, акалічнасць. Спосабы выражэння даданых членаў сказа. Прыдатак як разнавіднасць азначэння.

Аднасастаўныя сказы, іх будова. Няпоўныя сказы. Працяжнік у няпоўным сказе.

Сказы з аднароднымі членамі. Аднародныя і неаднародныя азначэнні. Абагульняльныя словы пры аднародных членах сказа. Знакі прыпынку ў сказах з аднароднымі членамі (з абагульняльнымі словамі і без іх).

Сказы са звароткамі. Спосабы выражэння зваротка. Неразвітыя і развітыя звароткі. Знакі прыпынку ў сказах са звароткамі.

Сказы з пабочнымі канструкцыямі. Знакі прыпынку ў сказах з пабочнымі канструкцыямі.

Сказы з устаўнымі канструкцыямі. Знакі прыпынку ў сказах з устаўнымі канструкцыямі.

Сказы з адасобленымі членамі.

Сказы з адасобленымі азначэннямі (дапасаванымі, недапасаванымі) і прыдаткамі. Знакі прыпынку ў сказах з адасобленымі азначэннямі і прыдаткамі.

Сказы з адасобленымі дапаўненнямі. Знакі прыпынку ў сказах з адасобленымі дапаўненнямі.

Сказы з адасобленымі акалічнасцямі. Знакі прыпынку ў сказах з адасобленымі акалічнасцямі.

Сказы з адасобленымі ўдакладняльнымі членамі. Знакі прыпынку ў сказах з адасобленымі ўдакладняльнымі членамі.

Сказы з параўнальнымі зваротамі. Знакі прыпынку ў сказах з параўнальнымі зваротамі.

Складаны сказ. Сінтаксічныя прыметы складанага сказа. Сродкі сувязі частак складанага сказа. Тыпы складаных сказаў.

Складаназлучаныя сказы, іх сінтаксічныя прыметы, будова. Сродкі сувязі частак у складаназлучаных сказах. Знакі прыпынку паміж часткамі ў складаназлучаных сказах.

Складаназалежныя сказы, іх сінтаксічныя прыметы, будова. Падпарадкавальныя злучнікі і злучальныя словы як сродкі сувязі частак складаназалежнага сказа. Складаназалежныя сказы з даданымі азначальнай, дапаўняльнай часткамі, акалічнаснай часткай месца, часу, умовы, прычыны, мэты, уступальнай, параўнальнай, спосабу дзеяння, меры і ступені. Складаназалежныя сказы з некалькімі даданымі часткамі. Знакі прыпынку паміж часткамі ў складаназалежных сказах.

Бяззлучнікавыя складаныя сказы, іх сінтаксічныя прыметы, будова. Знакі прыпынку паміж часткамі ў беззлучнікавых складаных сказах.

Складаныя сказы з рознымі відамі сувязі частак, іх сінтаксічныя прыметы, будова. Знакі прыпынку паміж часткамі ў складаных сказах з рознымі відамі сувязі частак.

Простая і ўскосная мова як спосабы перадачы чужой мовы. Знакі прыпынку ў сказах з простаю мовай. Правілы замены простаю мовы на ўскосную.

Дыялог, яго афармленне на пісьме.

Цытаты, іх афармленне на пісьме.

Сінтаксічныя і пунктуацыйныя нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

СПІС РЕКАМЕНДАВАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Беларуская мова: вучэб. дапам. для 5-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання: у 2 ч. / Г.М. Валочка [і інш.]. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2019.

2. Беларуская мова: вучэб. дапам. для 6-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / Г.М. Валочка [і інш.]. – Мінск: Нац. ін-т адукацыі, 2020.

3. Валочка, Г.М. Беларуская мова: вучэб. дапам. для 7-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / Г.М. Валочка, В.У. Зелянко, С.А. Язерская. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2020.

4. Бадзевіч, З.І. Беларуская мова: вучэб. дапам. для 8-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / З.І. Бадзевіч, І.М. Саматыя. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2020.

5. Беларуская мова: вучэб. дапам. для 9-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / Г.М. Валочка [і інш.]. –

Мінск: Нац. ін-т адукацыі, 2019.

6. Беларуская мова: вучэб. дапам. для 10-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання (з электронным дадаткам для павышанага ўзроўню) / Г.М. Валочка [і інш.]. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2020.

7. Беларуская мова: вучэб. дапам. для 11-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання (з электронным дадаткам для павышанага ўзроўню) / Г.М. Валочка [і інш.]. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2021.